

Néhány magyar jogtörténeti kifejezésről.

A magyar jogi műnyelvnek több szláv eredetű kifejezése van. Ilyenek, hogy csak a nevezetesebbeket említsem: *perelni*, *szavatolni*, *vádolni*. Tudjuk, hogy e három szó a szlávágból került a magyarba. Ha azonban ez eredetükből művelődéstörténeti következtetést is akarunk vonni, akkor nem elégséges e szavakat csupán nyelviileg vizsgálnunk; meg kell azokat tárgyiilag, történetileg is vizsgálnunk. Kitűnő példa e tekintetben a *megye* szó, a mely kétségtelenül szerb-horvát, esetleg szlovén eredetű. A szláv nyelvi megfelelők ezek:

szerb *mědja* (olv. *měgyá* 'grenze') | kaj.-horv. *meja* (olv. *mejá*),
medja (olv. *megyá* 'grenze') | szlov. *měja* (olv. *mějá* 'grenze').

A magyar szó vagy olyan szláv nyelvből való, a melyben a X—XI. században is *gy*-vel hangzott a szó, s ez esetben szerb nyelvi átvétel; vagy olyanból, a melyben *j*-vel hangzik, s ebből a *j*-s alakból lett a magyarban a *gy*-s (vö. m. *hajítani* és *hagyítani*, *hajma* és *hagyma*). Valószínűbb az, hogy mi *gy*-s alakot vettünk át, tehát a *megye* szó szerb eredetű. E kétségtelen tényből azonban szabad-e azt következtetnünk, hogy a magyar megyerendszer is szerb eredetű? E kérdésre helyes feleletet csak úgy adhatunk, ha a magyar megyeintézményt történeti fejlődésében vizsgáljuk meg. Le kell róla mind azt hámoznunk, a mi rajta és benne a XI. századtól a mai napig magyar fejlemény, s a szláv szóval csak azt kell összehasonlítani, a mi a magyar *megye* az átvétel idejében, a X—XI. század elején volt. A kutatásnak ez a része, a melyet TAGÁNYI KÁROLY (Értekezések a tört. tud. köréből XVIII. k. 6. sz.: Megyei önkormányzatunk keletkezése) oly fényesen oldott meg, történeti. Így egészíti ki a nyelvi kutatást a történeti, és sok olyan műveltségtörténeti kérdés van, a melyre

csak e kettőnek: a nyelvi és a történeti kutatásnak együttes eredményei alapján kaphatunk helyes feleletet.

Az alábbi sorokban két nehezen megfejtendő jogi műszórol akarok értekezni. Meg akarom a két szót világítani abból a tekintetből, hogy mit és mennyit mondhat róluk a nyelvtudomány. A két szó ez: *wzbeg*, *uhég*. E két szóról a magyar tudományos irodalomban többféle származtatást, értelmezést találunk, s ezeket is elmondom.

Kezdjük az *wzbeg*-gel. Szent László Decretorum liber tertius, caput II.-ban ez van: «Veniant et illi omnes, qui dicuntur *wzbeg* ad curiam Illi quoque, qui dicuntur vulgo *wzbeg*» (I. ZÁVODSZKY L. A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények . . . 174. l.). E decretumoknak TURÓCZI-féle kéziratában *uzbeth* (I. ZÁVODSZKY UO.), mások szerint *uzbech* (I. a millenniumi Corpus Jurist: I. 76.) fordul elő. A törvények nyomtatott kiadásaiban *wzbech* is előfordul (I. MARCZALI, Enchiridion 98.). E különféle variánsokból kétségbevonhatatlanul megállapítható, hogy a szónak helyes írott alakja *wzbeg* és *uzbech*, *wzbech*. Ezek az írott alakok állnak legközelebb a korukbeli kiejtéshez. Az *uzbeth* alak, ha csakugyan előfordul, csakis a régi *uzbech* alaknak hibás másolása olyan korból, mikor a szó már nem élt, s így a *c*-nek az alakját, a mely a *t*-éhez bizonyos időben nagyon hasonló volt, elnézték és *t*-nek másolták. A *c*-nek és a *t*-nek összetévesztése a XV—XVI. századbeli magyar kódexekben igen gyakori.

Mármost mi ez az *wzbeg*, *uzbech*, *wzbech*? Különböző korokban e kérdésre különbözőképpen feleltek.

SAMBUCUS 1583-ban a szót így értelmezi: «*Vzbeg*, facinorosi ad aliquot dies inviolabiles.» Ezt átvette MOLNÁR ALBERT és szótárában ezt írja: «*Vzbék*, Facinorosi ad aliquot dies inviolabiles» (első kiadás; *Uzbéc* harmadik kiadás). PÁRIZ PÁPAI szótárának BOD-féle kiadásában ezt találjuk: «*Üzbéc*, *Üzbég*: szökött szolgálta, a' kit üznek.» Ez értelmezésben már benne van az a származtatás, melyet a szóról KASSAI szótára nyújt (I. 274.), írván ezt: «*üz-beg*, loco megüző, megkergető és kergetéssel megkapója a szökevény gazembernek» (I. még NySz. III. 918.).

Az értelmezőknek egy másik csoportja úgy vélekedik, hogy *wzbeg*, *uzbech*, *wzbech* szavunk a mai *özvegy*-nek XI. századi írott

alakja. JERNEYnek «Magyar nyelvkincesek Árpádék korszakából» cz. művében (106. l.) ezt olvassuk: «... a' törvény *Wzbeg* nevét... szökevény szolgálókra mint eddigelő magyarázatot, alkalmazni nem lehet, sőt inkább szabad, úr nélküli emberekre, honnan talán a' férj nélküli nőnek is *özbegy*, mostani szólás szerint *özvegy* neve. Az ázsiai *Uzbekek* valóban szabad népek.»

Lehet, hogy az *wzbeg* (*uzbech, wzbech*) szót a mai *özvegy*-gyel JERNEYvel egy időben mások is egyeztettek (l. Nyr. XXXIII. 320.). Ezt az egyeztetést helyesnek tartotta SZABÓ KÁROLY is (l. KÉZAI fordítását 97. l.). JERNEYnek azon gondolatát pedig, hogy az *wzbeg* (*uzbech, wzbech*) szóban az *özbeg* tatár nép nevével van dolgunk, HUNFALVY fejtette ki bővebben. Ő a NyK. V. 273—275. lapjain ezt írja: az *wzbeg* szót «bátran *özbeg*-nek olvassuk, mert a szót a török nyelvekből ismerjük. Az *öz* = maga és *beg, bej* = fej szókból van összetéve, s azt jelenti, ki önmagának feje, homo sui juris... *Özbeg* tatár a független tatár. Most *özbeg*-nek hívják... azon néptörzset, mely... a khivai, bokharai és khokandi khánságban meg a sinai tatárságban uralkodó fajnak tekintetik... a szó nálunk is szabad embereket jelent vala... azt merem állítani, hogy a szt. István előtti magyar pogány államban a rabszolgák társadalmi neve *örek*, a szabad embereké pedig *özbeg* vala.» HUNFALVY idevonja az *Izbék* tulajdonnevet is s ezt is az *özbeg* népnév változatának tartja. A török *özbäk* népnévről, a melyre később szükségem lesz, meg kell jegyezmem, hogy az csak az oszmanli és a csagataj-törökségből ismeretes, s RADLOFF szótára szerint (I. 1306.) a szónak ilyen jelentései vannak: 1. ein türkischer stamm, der jetzt bei Chiwa und Chodshent lebt; 2. *Özbäk chan*, der *Özbäk-Chan*, ein selbständiger Fürst, Herscher; 3. schlicht, redlich, tapfer.»

Az *wzbeg, uzbech, wzbech* értelmezőinek harmadik csoportja szláv eredetűnek tartja a szót és az átvett szláv szó jelentésének megfelelően értelmezi. Ezt a magyarázatot LESCHKA fejtette ki «Elenchus (Budæ 1825.)» cz. művében. Ő azt tartotta, hogy az *wzbeg* szót *uzbég, üzbé-g*-nek kell olvasni, és hogy a jelentése 'flüchtling, fugitivus servus', s hogy a lengyelből (*zbieg*) került a magyarba. Szláv eredetűnek tartotta a szót MIKLOSICH is; ő is 'servus fugitivus'-nak értelmezte a magyar szót, ide vonta az *Izbég* tulajdonnevet is, s mindezt egybevetette az egyházi szláv

'exitus' jelentésű *izbég*-gel (l. Nyv. XI. 221. is). Ezt az állítását EtymWb.-jában is (l. *bég* szó alatt) fenntartotta.

Ez etimológiai megállapítás alapján egész a legutóbbi időkig tartotta magát az a nézet, hogy *wzbeq* szláv eredetű szó, s hogy a jelentése 'szökevény rabszolga' (l. a millenniumi Corpus Jurisban: I. 77. l. NAGY GYULA jegyzetét, továbbá BÉKEFI R. A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt 25.).

Legújabbán az *wzbeq* szóról ERDÉLYI LÁSZLÓ «Magyarország társadalma XI. századi törvényeiben» (Bp. 1907.) című művében értekezett. ERDÉLYI a törvények *wzbeq* szavát egynek tartja az itt alább tárgyalt *uhug* szóval; szerinte e szavakon jogilag «a földesurak szabadosait, föltételesen fölszabadított embereit» kell értenünk. Az *wzbeq* és *uhug* (KÉZAINÁL *uheg*) szónak azonos voltát pedig így okolja meg (17—78. l.): «Az *wzbeq* szóban levő *z* betű könnyen lehetett az eredetiben *h* vagyis sor fölé emelt *e* és rendes *h* betű, együttesen *ch* hangjel, a melyet azonban Szent László korában *z* betű helyett is használtak. Ha mármost az *wzbeq*-et *wch(b)eg*-nek olvassuk, megközelítjük KÉZAI *uheg*-jét; ha pedig a *be* jegyeket elrontott *w*-nek vesszük, megkapjuk az *wchug* nevet, mely azonos *vhvg*-gal. Helyes kiejtése talán *ohog*. A TURÓCZI-codex *uzbech*-je átalakítva *uchbech*-re, kiejtéssel *ohbech*, *ochabech*, *ochabe*, úgy tűnik fel, mintha volna köze a szláv *ochaba* szóhoz, mely 'mentes, szabad, felszabadított' jelentésű.»

Az eddigiekben ismertettem az *wzbeq* szóra vonatkozó nézeteket. Láttuk, hogy e nézetek igen eltérnek egymástól. A következő sorokban mármost azt és csak annyit mondok el, a mit és a mennyit az *wzbeq* szóról a nyelvtudomány segítségével pozitíve állítani lehet.

Az első kétségtelen tény, hogy a XI—XII. századi törvények XV—XVI. századi kézírataiban a szó *wzbeq*, *uzbech*, *wzbech*-nek van írva. Soha olyan alak, a melyből a *b* hiányoznék, nem fordul elő. Ebből, valamint a szóvégnak *g*-vel és *ch*-val (másolási hibából *th*-val) való írásából kétségtelenül következik, hogy a szó második fele *-bég*, *-bék*. Hogy szóvégi *-g*-vel *-k* a magyarban váltakozhatik, annak sok biztos példája van. Így a *hideg*, *beteg*, *görög* szavak, hogy csak egynéhány példát említsek, előfordulnak a régi nyelvben *hidek*, *betek*, *görök* hangalakokkal is. Mikép olvasandó azonban az első szótagbeli *wz*-, *uz*-? Minthogy

a *-bék* ~ *-bég* szótag magashangú, természetes, hogy ez sem lehet más, mint *üz*, a szó tehát *üzbég* ~ *üzbék*-nek olvasandó. Tudnunk kell mármost azt, hogy a mely magyar szónak első tagjában *ü* hang van, annak volt vagy ma is van *i*-vel való alakváltozata is. Az első szótagbeli *ü* az esetek túlnyomó nagy részében eredetibb *i*-ből fejlődött. Csak egynéhány példát idézek a sok közül: *füge* (alakv. *fige*), *fül* (*fil*), *füst* (*fist*), *nyüst* (*nyist*), *pünkösöd* (*pinkösd*), *püspök* (*pispek*), *ünö* (*inö*), *Fülöp* (*Filep*) stb.

Az első szótagbeli *ü* fejlődhetett régibb magyar *ö*-ből is. Így pl. a *töttem*, *vöttem*, *löttem* igéknek van *töttem*, *vöttem*, *löttem* változatuk is, s ez utóbbiból fejlődött néhány nyelvjárásban *tüttem*, *vüttem*, *lüttem*. Ezzel a hangváltozással van dolgunk, mikor *törvény*, *sötét*, *rövid* stb. helyett *türvény* (így DÉVAI B. M. At tíz parantsolat cz. művében), *sütét*, *rüvid* stb. alakkal találkozunk a nyelvjárásokban vagy a nyelvemlékekben. Ez *ü*-s alakok egyikének-másikának szintén van *i*-s változata (vö. *rivid*, *sítét*), általában azonban áll az, hogy etimológikus *ö*-ből aránylag újabban lett *ü*, s *ë*-n keresztül *i*. Ezt a nyelvemlékekből és a nyelvjárásokból szépen be lehet bizonyítani.

Ha mármost az *üzbég* ~ *üzbék* szót a tárgyalt hangszabályosság alapján nézzük, akkor azt kell állítanunk, hogy itt csak az első hangmegfelelésről lehet szó, azaz az *üzbég* ~ *üzbék*-beli *ü*-nek kell hogy *i*-s változata is legyen; *ö*ből ez az *ü* nem fejlődhetett, mert akkor a legrégebben feljegyzett alaknak *ö*-vel kellene lennie; már pedig *ö*-vel feljegyzett alakja e szónak egyáltalában nincs, nemhogy *ö*-s alak a legrégebb volna. Az *i*-s alakot csakugyan meg is találjuk tulajdonnevekben. Az egyik tulajdonnév helynév. Pest- és Nyitra megyében van egy-egy *Üzbég* nevű falu, s e faluknak más neve *Üzbék*, *Izbék* (így a pestmegyei, I. LIPSZKY Repp.), *Izbék* (így a nyitramegyei, I. uo.). A nyitramegyei *Üzbég* ~ *Izbék* 1296-ban *Izbegh* (I. TAGÁNYI K.: Nyitram. Közlöny VIII. 46.), 1342-ben *Ezbeq* (I. OklSz.) alakban fordul elő. E faluk neve eredhet a törvényekben előforduló *üzbég* ~ *üzbék* szóból (így talán a nyitramegyei), de eredhet *Izbég* ~ *Üzbég* személynévből is (így talán a pestmegyei). Az *Izbég* ugyanis személynévül is előfordul XII. századi emlékeinkben. E századból három adatunk is van rá, hogy a győri püspököt *Izbég*-nek hívják; ez adatok a következők: 1150 *izbeq*

episcopus, 1152 episcopi *izbeg* (l. OkISz.), 1156/1412 *Izbeqh* episcopus.

Mint láttuk, az *üzbég* ~ *üzbék* szónak mint tulajdonnévnek *Üzbég* ~ *Üzbék* mellett *Izbék*, *Ezbég*, *Izbég* változatai vannak. E különféle alakváltozatok azt vallják, hogy az az alak, a melyből a többi fejlődött, az *i*-vel való. Az *i*-ből fejlődött egyrészt *ü*, másrészt *ë*. (Hasonló esetek: *firëszt* ~ *füröszt* ~ *fërëszt* | *firdik* ~ *fürdik* ~ *fëröd* | *innep* ~ *ünnep* ~ *ëgyház* stb.)

Ha mármost e magyar nyelvtörténeti hangszabályosság alapján azt kérdezzük, hogy eredhet-e a m. *üzbég* ~ *üzbék* ~ *Izbék* ~ *Ezbég* a HUNFALVYtól közölt *özbäk* (ez a helyes alak, l. RADLOFF Wb.) török népnévből, azt kell felelnünk, hogy ez a magyar hangok fejlődésének története alapján lehetetlen. A magyar szó alapalakja, a melyből a többi fejlődött, *iz-* kezdetű. A török *özbäk* szónak ilyen változata se ma nincs, se a múltban nem volt. Lehetetlen az átvétel a magyar szó *é*-je miatt is, a mely zárt *é*. A török *özbäk*-beli *ä* nyílt *e*; ezt támogatja aztán az is, hogy a m. *bég* (pl. Ali *bég*) szó, a mely török hódoltságkori szó, HELTAI műveinek tanúsága szerint (l. pl. Cancionale) nyílt hosszú *é*-vel volt meg, a mi a török vokalizmusnak megfelel.

Ezek alapján állítjuk, hogy a m. *üzbég* (*üzbék*, *Izbék*, *Ezbég*) a tör. *özbäk*-ből nem jöhetett.

Vizsgáljuk meg mármost azt a nézetet, a mely szerint a szó szláv jövevény. Itt a következőket kell előre bocsátanunk:

Van a szláv nyelvben egy *iz* 'ki-, -ból, -ből' szó, nevezetesen: ó-egyh. szláv *iz*, *izъ*, bolg. *iz*, szerb-horv. *iz*, szlovén *iz*, cs., t. *z*, lengy. *z*, or. *iz*, kisor. *iz*, *z* (l. bővebben BERNEKER EtymWb.). Ez az *iz*-összetételekben is előfordul. Egy másik szó, a mely itt tekintetbe jön, a *bëgъ*: bolg. *bëg* 'flucht', szerb-horv. *бѣгъ* (ua.), szlov. *bëg* (ua.), cs., t. *bëh* 'lauf, flucht', lengy. *bieg* 'lauf', or. *bëgъ* 'lauf', kisor. *b'ih* 'lauf' (l. BERNEKER EtymWb.). Látnivaló ebből, hogy a *bëgъ* jelentése: 'futás, szaladás, menekülés'. A szláv *izъ* és *bëgъ* szavakból való összetétel *izbëgъ*, a melynek jelentése 'kifutás, kiszaladás, kimenekülés'. Ez az összetétel nem minden szláv nyelvben van meg, így pl. a szerb-horvátban ma nincs meg. Az összetételre csak ezek az adataim vannak: egyh. szláv (oroszl. szerkesztés, egy adat) *izbëgъ* 'exitus' (Lex. p., SREZN. Mat.), szlov. *izbëg* 'ausweg, ausflucht' (PLETERŠ.), or. *izbëgъ* 'stillwasser

bei ebbe (PAWL., DALJ.³ csak északi or. szó), kisor. *zb'ih* 'flucht' (HRINČ.), t. *zbeh* 'leszaladás, lefutás' (BERNOLÁK), cs. *zběh* 'verlauf' (RANK.), lengy. *zbieg* 'weglaufen, herablaufen' (LINDE).

Az adatokból az látható, hogy a szó az idézett nyelvekben mindenütt elvont főnév, s jelentése: 'kifutás, kiszaladás, kimenekülés, lefutás, leszaladás'. Ismeretes dolog mármost az, hogy elvont főnévből is válhatik személyt jelentő szó. Ha valakire azt mondom: 'ó te jóság!', ilyen használatból az elvont főnévből, a *jóságból* személyt jelentő szó is válhatik. Az *izběgь* 'kifutás, kiszaladás, kimenekülés' szónál is azt látjuk, hogy elvont jelentéséből néhány szláv nyelvben kifejlődött a személy jelentése is; ezt a másodfokú jelentést a következő nyelvekből tudjuk kimutatni: egy 1349-ből való fehér-orosz nyelvi emlékből *izběg* egyszer talán 'szökött szolga' jelentésben fordul elő, de erről a használatról majdnem bizonyos, hogy csakis olyan vidéken keletkezhetett, a hol erős a lengyel hatás, máskülömben a nagy-oroszból ebben a jelentésben a szó ki nem mutatható. A többi idevágó szláv adat ez: cseh *zběh* 'der ausreisser, der flüchtling' (RANK.); cseh-morva oklevelekből a XI. századból *Zbeh* személynevet is ki tudunk mutatni (l. ERBEN, Regesta I. k.), de lehetséges, hogy ez a tulajdonnév nem egy a cseh *zběh* közszóval | lengy. *zbieg* 'ein weggelaufener, ein entlaufener, ein herumtreiber', *zbieg* klasztorny 'apostata, transfuga monachus' (LINDE) | kisor. *zb'ih* 'flüchtling, der flüchtige' (ZELECHOWSKI, HRINČENKO).

A cseh-lengyel-kisorosz nyelven kívül semmiféle más szláv nyelvben az *izběg* (és az ebből lett *zbieg*, *zběh*, *zb'ih*) személyt jelölő konkrét jelentésben nem fordul elő. Így pl. a szerb jogtörténeti emlékekben szó van ugyan 'szökött, ura elhagyott emberek'-ről, azonban ezeket sohasem hívják *izběgeknek* (l. DUŠAN törvénykönyvét NOVAKOVIĆ kiadásában; a név itt *poběglъць, prěběglъць*). Azokat a szerb-horvátokat, a kik a XVI. század elején a török uralom alól Boszniából és Szerbiából Horvátországba és Dalmáciába menekültek, szintén nem nevezték soha *izběgeknek*, hanem *uškok-oknak* ('der entsprungene, emigrant').

Az *izběg* szó tehát nem akármely szláv nyelvben jelölt 'kimenekültet, kifutottat, kiszököttet', hanem e jelentése csakis a cseh-lengyel-kiscroszból mutatható ki. Az én nézetem szerint a magyar *űzbég* < *izběg* cseh-morva eredetű szó. Ez állítást hang-

tanilag is be kell bizonyítanunk. E bizonyításunk azonban nem egészen kifogástalan. A csehben ma *zbeh* a szó, a XIII. század előtt pedig **zbeh* volt. Ez a **zbeh* alak a cseh nyelvészek egybehangzó nézete szerint régibb cs. **jzbeh* < **jzbehь*-ből fejlődött. Az a kérdés mármost, válhatik-e egy cseh **zbeh* < **jzbeh*-ből a magyarban *izbég*. Mert hogy a magyarban *izbég* az eredeti alak, s ebből fejlődött részint az *üzbég*, részint pedig az *Ezbég*, azt fentebb bőven bizonyítottuk.

Nézzük először a **zbeh* alakot. Ha egy idegen szó két mássalhangzón kezdődik, akkor ez a magyarba átkerülve többféle változáson mehet keresztül. A változás egyik neme, hogy a két mássalhangzó közé a magyar ejtéskönnyítő hangzót szűr be.

Zohor hegyünk neve a rajta lévő egykori benzés monostor nevéből származik. A tótban ugyanis a *zbor* szó (eredetibb *sbor* < *сборъ*-ből) mint egyházi terminus technicus egykor 'conventus'-t jelentett. A hegyen levő 'conventus' = *zbor* nevéből lett a *Zobor* tulajdonnév. Ez analógia alapján a cseh **zbeh*-ből m. **zebég*-et várnánk, de ilyen alakja a szónak nincs.

A változás másik neme, hogy a két mássalhangzón kezdődő idegen szó elé nyelvünk *ë*-hangot tesz. Ebből az *ë*-ből válhatik *i* is, *ö* is, másrészt meg az *i*-ből, *ö*-ből *ü* is. A szláv *styhь*-ből a magyarban *isztik*, *isztiike* ~ *üstöke* ~ *ösztöke* ~ *esztöke* lett. A ném. *smack*-ból nyelvünkben részint *zamat*, részint *izmat* (l. MTsz.) lett. Ez alapon mármost azt lehetne állítani, hogy a cseh **zbeh*-ből is válhatott a magyarban *izbég*, s ebből *üzbég*, *Ezbég*. Bármennyire lehetséges is ez, mégis azt mondom, hogy a m. *izbég*-nél nem ezzel az esettel van dolgunk. A nyelvtörténeti tények ugyanis a mellett szólnak, hogy nyelvünkben régen *ë*, s újabban *i* az ejtéskönnyítő hang az *s*, *z* + mássalhangzó-kezdeteknél. Régebben van *eskola*, *estáp*, *Estván* stb., s csak aránylag újabban (mondjuk, a XV. sz. vége óta) *iskola*, *istáp*, *István*, stb. Az *izbég* esetében pedig *i* a régi.

Valószínűbb szerintem az, hogy a m. *izbég* a cseh **jzbeh*-ből lett. A cseh szóból először **jizbeh* lett s ebből akkor, mikor a szókezdő m. *ji*-ből *i* lett (l. erről MNyv. IX. 62.), keletkezett az *izbég*. Hogy az ó-cseh *-ë*-nek a magyarban zárt *é* felel meg, arra biztos példa a *Veszprém* város nevében levő *é* (vö. cs. *Bezprém*, l. erről a MNyv.-ben levő fejtegetésemet: II. 52.).

Tárgyi tekintetben pedig azt mondom, hogy a *zbég* szó X—XI. századi jelentése a csehben ez volt: 'kimenekült, kifutott, kiszökött' (vö. szerb-horv. *uskok* 'emigrant, der entsprungene'). Valószínűnek tartom, hogy az *üzbégek* hazánkba menekült, falunként letelepedett X—XI. századi cseh-morva szlávok voltak, a kik saját nyelvükön magukat a **zbég*, **jzbég* szóval nevezték, s ebből csinálta a magyar nyelv a maga hangtörvényeinek megfelelően az *izbég* ~ *üzbég* szót. Hogy e menekültek rabszolgák voltak-e vagy szabadok, azt a szó jelentése alapján eldönteni nem lehet. Szerintem e «menekültek» afféle hospites-nép voltak. Szent László Decretumának e szavai tehát: «Veniant et illi omnes, qui dicuntur *wzbeg* ad curiam . . . Illi quoque, qui dicuntur vulgo *wzbeg*» helyesen így fordítandók: «Jőjjenek az udvarhoz azok is mindnyájan, a kiket menekülteknek mondanak . . . Azok is, a kiket közönségesen menekülteknek mondanak».

Történéseink és jogtudósaink az *üzbég* szóval egynek tartják a XI—XIII. századi emlékeinkben előforduló *uhug* szót. Így SZABÓ KÁROLY a KÉZAINÁL előforduló *uhug* szót iráshibának tartja *üzbég* (szerinte = *özvegy*) helyett (l. KÉZAI ford. 97. l.). Ez ugyanazonságot más kutatók is vallják (pl. MARCZALI, l. az egyetemi előadásai után készült jegyzeteket).

Én azt állítom, hogy az *uhug* szónak az *üzbég*-hez semmi köze; az *uhug* egészen más szó, s bár eredetét teljesen megfejtteni nem tudom, mégis elmondom, mi az a pozitívum, a mit róla nyelvészetileg kétségtelenül meg lehet állapítani.

A szóra öt különböző adatunk van (négy ezek közül megvan az Oklevél-Szótárban); az adatok időrendben ezek:

1079—1080: Huius uero deliberacionis mee . . . Gurcu Strigoniensis comes . . . Abraham *uchuga* . . . testes habentur (FEJÉRPATAKY szerint az *uchuga* valami méltóságot, állást jelöl ez adatban) | 1131—41: Homines libertos quos wlgo *vhvg* uocant | 1135—1262. évi oklevél 1565. évi átiratában: Item Comes Lampertus homines quosdam nomine Bodyn, Stephan, Gyurka, Laurentium, Gellan, quos Hungari *Uhng* [tollhiba *Uhug* h.] uocant, pro anima filii sui Beyn, eodem tenore seruire, currus trahere, sacare et metere constituit Ecclesiae» (l. FEJÉR. CD. IX. 5: 105; az oklevélről szól KNAUZ, MonStrig. I. 86; itt a magyar

szó jelentése ugyanaz, a mit másképp e korban *dusnok*-nak is mondtak) | 1141—1161: Unum *uhugi* Tomas | 1282 körül (KÉZAI): Vult namque sedes apostolica, ut pagani christianis sint subiecti. Vnde illi captiui *uheg* nominantur (a mely adat mellett nincs forrás idézve, az az OklSz.-ből vagy a NyK. XXXIV. 137. lapjáról van véve).

A közölt öt adat tehát ez: *uchuga*, *vhvg*, *uhug*, *uhugi*, *uheg*. Az egymás mellé állított öt adatban — más analógiák alapján — ezeket a szabályosságokat állapíthatjuk meg:

a) A *piacz* szó az olaszban, a honnan vettük: *piazza*; biztos dolog, hogy valaha a magyarban is **piacca*-nak hangzott, s az *-a* a magyarban tünt el. Ilyen szó még pl. a *beszéd* is, a mely a szlávásban, a honnan vettük, *besěda*, és biztos dolog, hogy valaha a magyar szó **beszėda* volt. Emlékezetünkbe kell idéznünk másrészt azt is, hogy a mai *Vág*, *Őrs*, *Bíbor* latin emlékeinkben, tekintet nélkül e nevek eredetére, így is előfordul: *Vvaga*, *Vrsa*, *Bibura*. Ez ejtett és írott szóvégi *-a*-s példákkal az *uchuga*-beli *-a* meg van magyarázva.

b) Abból a körülményből, hogy az öt adatban a *g* helyén egyszer *gi* van írva, azt kell következtetnünk, hogy a szóban levő *g*, *gi* betűt *gy*-nek kell olvasnunk. A magyarban csakis a *gy* hangot írták hol *g*-vel, hol *gi*-vel, míg ellenben a *g* hangot *gi*-vel nem jelölték. Erre a jelölésre példákat idéznem felesleges.

c) Ha egy szó írott alakjai közt *u*-val és *e*-vel írottak váltakoznak (vö. *uhug*, *vhvg* és *uheg*), ez arra mutat, hogy a szóban levő *u*-t *ü*-nek kell olvasnunk, a melyből *ö* lesz, majd pedig ez *ö*-ből *e*. A *nem* 'ncn, nicht' szó a HB.-ben *num*-nek, másutt *nem*-nek van írva, ugyanígy a *szem zum(tuchel)*-nek van írva. Ez az *u* ~ *e* jelölésbeli váltakozás arra mutat, hogy az ilyen *u*-t előbb *ü*-nek, később *ö*-nek kell olvasnunk. Soha az *nem* történetik a magyarban, hogy pl. a *fok* szót, a melyet régen *fuk*-nak írnak okleveleink, valahol *fek*-nek jelöljék. A mélyhangú *u*, ebből fejlődött *o* írott és ejtett alakváltozata nem lehet *e*. Ezért az *uheg* ~ *uhug* adatokban levő *u* betű *ü*-nek olvasandó, a szó tehát magashangú.

d) A magyar helyesírás történetéből ki tudjuk mutatni, hogy a *h* betűt régebben *ch*-val írták. A *Bihar*, *Mihály*, *Tihany* szót (hogy csak egynéhány idevágó példát említsek) legrégebben

így találjuk emlékeinkben: *Bichor, Michal, Tichon*, s csak később írják így: *Byhor, Mihal, Tihon* (l. NyK. XXXIV. 137). E tekintetben is szabályosan írt alak az *uhug*, mert legelső írott alakja *uchuga*, s későbbi írott alakja *uhug*.

Az a)–d) pont alatt említett bizonyítékok a mellett szólnak, hogy az *uchuga, uhug, uhug* szabályosan fejlődött szó, a melyet a maga idejében így ejtettek ki: *üchügya* (vö. *Szamera*), később *ühügy, ühëgy*.

Igen valószínű, hogy ha ez a szó a magyar nyelvből ki nem vészett volna, mai alakja ez volna: *égy ~ ögy*. Az olyan magyar szavak ugyanis, mint *Tétény, Lél, Bács, bátor, szár* stb. valaha így voltak a magyarban: *Tuhutum* (olv. *Tühütüm*), *Lehel* (olv. *Lehel*), *Bachacs, bahatur, szahar* (l. erről NyK. XXXIV. 134–136) stb. Minthogy mármost az *uchuga* (olv. *üchügya*), *uhug, uhug* (olv. *ühügy, ühëgy*) alakokban hasonló a hangtani helyzet, ebből következik, hogy a szó ma *égy ~ ögy* volna. Mind e fejtegetések per analogiam vannak kikövetkeztetve. Ha ismerni fogjuk a szó eredetét, ez eredetismerettel bizonyára megerősítést nyernek e fejtegetések, s ugyanakkor pontosabban fogjuk tudni megmondani jelentését is. Egy azonban már most is bizonyos: Az *uhug* szó nem lehet íráshiba *üzbég* helyett, sem *ingy*-nek nem olvasható, a mint JERNEY a «Magyar nyelvkincsek» 51, 171. lapján olvasta. Úgyszintén semmi köze sincs az *Ohaba* helynévhez, mint ERDÉLYI LÁSZLÓ magyarázta (l. fentebb).

MELICH JÁNOS.